

UOT 81

FRAZEOLoji VAHİDLƏRİN DİLDƏ YARANMA YERİ
VƏ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

Tərlan ABDULLAYEVA*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 12 sentyabr 2022; çapa qəbul edilmişdir: 13 oktyabr 2022; online-da çap edilmişdir: 30 dekabr 2022

Received: 12th of September, 2022; accepted: 13th of October, 2022; published online: 30th of December, 2022

Açar sözlər: frazeologizmlər, frazeoloji ifadələr, ümumi dilçilik, sərbəst söz birləşmələri, lüğət tərkibi, söz birləşmələri

Giriş

Dilimizdə funksiyaca tək-tək sözlərə ekvivalent olan "ayrıca formallaşmış" müstəqil dil vahidləri vardır. Belə leksikləşmiş söz birləşmələri dilçilik ədəbiyyatımızda frazeoloji birləşmə və ya frazeologizmlər adlanır. Frazeoloji vahidlərin hamısı birlikdə frazeologiyanı təşkil edir. Bir faktı da qeyd edək ki, frazeologiya müstəqil dilçiliyin bir şöbəsi kimi birdən-birə yaranmamış və frazeologiyanın müstəqil dilçilik elmlər sistemində formalaşması uzun tarixi inkişaf yolu keçmişdir. Ümumi dilçilik tarixində həmçinin leksikologiyada frazeologiyadan leksikologiyanın bir şöbəsi kimi bəhs edilmiş, sonralar isə frazeologiyanın zəngin təbiəti nəzərə alınaraq müstəqil dilçilik şöbəsi kimi yaranması zərurəti ortaya çıxmışdır. Frazeologiya həmçinin frazeoloji vahidlərdən bəhs edən elmin adıdır. Frazeologiya yunanca "phrasis" – ifadə, "logos" təlim deməkdir.

1. Frazeoloji birləşmələrin yaranma yolları

Azərbaycan dilində frazeoloji vahidlərin əmələgəlmə yolları aşağıdakılardır:

- sərbəst söz birləşmələrinin məcaziləşməsi nəticəsində yaranan frazeoloji vahidlər. Bu qəbilədən olan frazeoloji ifadələr öz ilkin mənalarından qismən və ya tamamilə uzaqlaşa bilirlər.

- xalq ədəbiyyatı, rəvayət, əfsanə, tarixi hadisələr əsnasında əmələ gələn frazeoloji ifadələr. Azərbaycan dilində müəyyən tarixi hadisə, dini rəvayət və ya xalq ədəbiyyatı əsnasında yaranmış frazeoloji ifadələrə rast gəlmək mümkündür. Misal üçün, Leyli-Məcnun olmaq, Məcnuna dönmək, Məcnun kimi dağa-daşa düşmək (sevmək mənasında) Kərəm kimi yanmaq (hər əzaba qatlaşmaq mənasında), Nuh əyyamında qalmaq (köhnə dövrdə qalmaq mənasında) Fərhad kimi külüng çalmaq (əzab-əziyyətə qarşı güclü dayanmaq mənasında). Bir faktı da qeyd edək ki, bu ifadələr semantik baxımdan genişlənməyə məruz qalmış, həmçinin daha əhatəli məzmun qazanmışlar. Məsələn, "Əsli və Kərəm" dastanında "Kərəm kimi alışıb yanmaq" ifadəsində Kərəmi yandıran eşq odu idisə, hazırda "müəyyən amal, əqidə, ideal uğrunda canını qurban vermək" mənasında işlənir. Nazim Hikmətin "Kərəm kimi" şeiri bu fikrimizi təsdiqləyə bilər:

* magistrant, Bakı Avrasiya Universiteti
e-mail: abdullayevaterlan7@gmail.com

*Mən yanmasam,
Sən yanmasan,
Biz yanmasaq;
Necə çıxar qaranlıqlar aydınlığa? (7, s. 39)*

-məişət hadisələri ilə bağlı yaranan frazeoloji ifadələr.

-müəyyən sənət sahəsi ilə bağlı yaranan frazeoloji ifadələr.

-bədən üzvlərinin adı ilə bağlı olan frazeoloji ifadələr. Bu ifadələrə şair və yazıçıların dilində rast gələ bilərik. Məsələn, *ürək, baş, göz* sözlərinin komponentləri ilə poeziyamızda maraqlı ifadələrə rast gəlirik: Bəxtiyar Vahabzadə "ürəyində göyərmək", Z.Yaqub "ürəyi boyanmaq"

"Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti"ndə baş sözünün 17 mənası, 200-ə yaxın frazeoloji birləşməsi verilib. Məsələn, *başa gəlmək, baş açmaq, baş saxlamaq, baş dolandırmaq* və.s

"Göz" sözü ilə *göz gəzdirmək, gözə çəkmək, gözü göynəmək* kimi frazeoloji birləşmələr yaranır. Fikrimizi bədii ədəbiyyatdan nümunə gətirməklə izah edək:

*Mən də gedəsiyəm, ay ana torpaq,
Nakam taleyim də qorxutmaz məni.
Necə ki, arzumda axan Kürün var,
Gözümün altına almışam səni,
Ölsəm də, gözümün üstə yerin var. (11, s. 38)*

*Ömrə bel bağlama, ömür əzəldən
Amana bənd olub, aman, ay aman!
Ölüm qaşnan gözüün arasındadır,
Yaxşıya yaxşı ol, yamana yaman! (13, s. 43)*

-atalar sözü və məsəllər əsasında meydana gələn frazeoloji ifadələr.

A.Kəmərlidən və Y.Nəğməkarın "*Qeyrət*" şeirində işlənən frazeoloji vahidlər atalar sözləri kontekstində izah olunur: "*su aydınlıqdır*", "*qan qovuşaqdır*".

-əksetmə yolu ilə yaranan idiomatik ifadələr.

Frazeoloji vahidlərin tədqiqi sözlərin həmçinin söz birləşmələrinin tədqiqi ilə əlaqəlidir. Oudur ki, frazeoloji vahidləri nəzərdən keçirərkən ancaq onların tərəflərinin sabitliyi deyil, həmçinin onlar üçün səciyyəvi olan qrammatik formalaşma da nəzərə alınır. Frazeologiya – müəyyən dildəki frazeoloji vahidlərin emosional və ekspressiv səciyyəvi sabit söz birləşmələrinin məcmusu, frazeoloji birləşmələrin struktur-semantik xüsusiyyətlərini müasir və tarixi baxımdan öyrənən dilçilik sahəsidir. Hər bir dilin öz frazeoloji vahidləri vardır. Frazeoloji vahidlər xalqın həyat və məişəti, adət və ənənələri, əxlaq görüşləri ilə bağlı yaranır. Frazeoloji birləşmələr dilin yaradıcısı və daşıyıcısı olan xalq tərəfindən yaradılır və yeni frazeoloji vahidlərin formalaşması üçün mənəvi rolunu oynadıqda dilin əsas lüğət fonduna daxil edilir. Frazeoloji vahidlər milli səciyyəsi ilə fərqlənir, bununla yanaşı, başqa dilə eyni ilə tərcümə olunmur. Bu halda frazeoloji birləşmələrin həmin dildəki ekvivalentini tapmaq lazım gəlir. Frazeoloji vahidlərə aid bir sıra xüsusiyyətlər vardır. Bunlara misal olaraq, aşağıdakı qaydalara diqqət yetirək:

1.Frazeoloji vahidlər dilin lüğət tərkibində mövcuddur.

2.Frazeoloji vahidlərin komponentləri dəyişməzdir.

3.İki və daha artıq söz əsasında formalaşır.

4.Bu ifadələr tərkib hissələrə parçalanmır və bütöv cümlə üzvü olaraq götürülür.

5.Əksər frazeoloji birləşmələri bir sözlə ifadə edə bilərik.

6. Frazeologizmlərin tərkib hissəsi olan leksemlər semantik-leksik mənələrindən uzaqlaşır və yeni məcazi mənə altında birləşirlər.

7. Frazeoloji vahidlər spesifik milli xüsusiyyətə malik olurlar. Frazeoloji vahidlər başqa bir dilə eyni ilə tərcümə olunmur. Bu cür hallarda izahlı tərcümələrdən və ya kalka vasitəsi ilə tərcümə üsullarından istifadə olunur.

8. Frazeoloji ifadələr zahirən də digər söz birləşmələrindən fərqlənirlər. Ancaq frazeoloji ifadələrin forması əsas meyar deyil, əldədir.

9. Müasir Azərbaycan dilində frazeoloji vahidləri aşağıdakı qruplara ayırmaq olar:
- çoxmənalı frazeoloji birləşmələr, omonim frazeoloji birləşmələr, sinonim frazeoloji birləşmələr, antonim frazeoloji birləşmələr

Frazeoloji vahid anlayışına bir sıra təriflər verilmişdir. Bunlardan bəzilərini nəzərdən keçirək. V.M.Mokienkoya görə, frazeoloji vahid mənə daşıyan leksemlərin nisbətən sabit, təkrarlana bilən, ifadəli birləşməsidir. A.V.Kunin fikrincə isə, "*frazeoloji vahidlər tamamilə və ya qismən yenidən düşünülmüş mənaya malik leksemlərin sabit birləşmələridir*".

V.L.Arxański yazır: "*Frazeologiyayı adlandırmaqdan ötrü bu vaxta qədər dilçilikdə dəqiq bir termin yoxdur*" (2, s. 36)

Frazeologizmlər mənşəyinə görə aşağıdakı qruplara ayrılır.

1. milli dilin özünə məxsus frazeoloji vahidləri

2. alınma frazeoloji vahidlər

3. frazeoloji kalkalar

4. frazeoloji yarımkalkalar

Frazeoloji vahidlər 2 yolla yaranır:

1) Milli sözlərin hesabına yaranan frazeoloji vahidlər

2) Alınma sözlər hesabına yaranan frazeoloji vahidlər

Həmçinin frazeoloji vahidlərin yaranma yolu kimi müəllifin fərdi yaradıcılığını göstərə bilirik, yəni bu ifadələrin müəyyən hissəsi bədii əsərlərdə yaradılır. Məsələn, könlünə düşmək-xatırlamaq:

*Necə olmasın Xətai eşqilə divanə kim,
Könlünə hərdən sənün tək bir mələk sima düşər.* (12, s. 94)

Can vermək – yaşatmaq:

*Sən, ey şeirlərində xalqa can verən şair!
Sən, ey dünən kimsəsiz, tək can verən şair!* (12, s. 39)

Bəlaya salmaq - bədbəxt etmək:

*Dövlətli, amandır, özünü salma bəlaya,
Fəhlə sözü haqq olsa da, baxma o sədaya.* (12, s. 48)

Könül açmaq-şad olmaq:

*Könlüm açılır zülfü pərişanın görcək,
Nitiyim tutulur, gönçeyi-əcəndanını görcək.* (12, s. 124)

Milli sözlərimiz hesabına yaranmış frazeoloji vahidləri də iki qrupa ayırmaq olar:

1. Ümumi – xalq tərəfindən yaradılmış, hər kəs tərəfindən anlaşılan və işlədilən frazeoloji vahidlərdir. Misal olaraq, dil tökmək, üz vurmaq və s. göstərə bilirik

2. Xüsusi – ayrı-ayrı tərəfindən yaradılmış, üslubi xarakter daşıyan frazeoloji vahidlərdir. Nümunə olaraq, qaranlıq zindan, günəşin keşiyi və s. göstərə bilərik.

2. Frazeoloji ifadələrin tədqiqi tarixi

Frazeologiyanın tədqiqi çox da qədimlərə gedib çıxmır, dilçiliyin gənc sahələrindən biri hesab olunur. Ş. Balli tərəfindən sabit söz birləşmələrinin əsası qoyulsa da, onun nəzəri və praktik istiqamətdəki elmi inkişafı rus dilçiliyi ilə bağlıdır. Bir faktı da qeyd edək ki, türk dili tədqiqatçıları, nəzəri cəhətdən rus dilçiliyinə əsaslanmışlar. "Onun (frazeologiyanın – M.Q.) xüsusi və ümumi məsələlərinin tədqiqində rus dilçilərinin müstəsna əməyi olmuşdur" (2, s. 35) M.V. Lomonosovla Rusiyada frazeologiyanın öyrənilmə tarixi başlanılır. "Hələ vaxtilə M.V. Lomonosov rus dilinin lüğətini tədqiq edəndə qeyd edirdi ki, bu lüğətə ayrı-ayrı sözlərlə yanaşı idiomatik ifadələr, frazalar da daxil olmalıdır" (2, s. 35). Frazeologiyaya aid maraqlı tək-tək işlər 20-ci əsrin 40-cı illərindən meydana gəlir. 40-cı illərə qədər I.K. Vulfius və S.I. Abakumovun məqalələrini frazeoloji vahidlərin öyrənilməsinə dair nümunə kimi qeyd etmək lazımdır. Frazeologiyanın bir elm sahəsi kimi öyrənilməsində akad. V.V. Vinqradovun rolu böyük olmuşdur. V.V. Vinqradov ilk dəfə frazeoloji vahidlərin təsnifini vermiş və onların 3 tipini göstərmişdir: *фразеологические сращения, фразеологические единства, фразеологические сочетания*.

Alimin bu bölgüsü frazeologiya ilə məşğul olan dilçilər üçün də istinad rolu oynayıb. 60-cı illərdə frazeologiya daha yüksək inkişaf mərhələsi keçirmişdir. Rus dilçiliyində frazeologiyanın öyrənilməsində böyük xidmətləri olmuş dilçilərə İ.İ. Ojeqovu, A.M. Babkini, V.P. Jukovu, N.M. Şanski, V.Z. Arxangelskini və başqalarını göstərmək olar. 30-cu illərdən isə artıq türk dillərinin frazeologiyasının öyrənilməsinə başlanılmışdır. Türk dillərindən olan qazax dilinin frazeologiyası ilk dəfə fundamental tədqiqata cəlb S.K. Kenesbayevin qazax dilindəki frazeoloji vahidləri tədqiq etmişdir. S.K. Kenesbayev frazeologiyayı daha geniş şəkildə tədqiq etmiş, zərb-məsəlləri, atalar sözlərini də frazeologiyaya daxil etmişdir. S.K. Kenesbayevin 1937-ci ildən frazeologiyaya aid uzun müddətli araşdırmaları nəticəsinə görə "bütün frazeoloji vahidlər sabit söz birləşmələridir, lakin bütün söz birləşmələri frazeoloji vahid deyil". S.K. Kenesbayevin bu fikri istər digər türk dillərində, istərsə də rus dilçiliyində bir mənalı şəkildə dəstəklənir. Qazax dilçisi S.K. Kenesbayev keçmiş sovetlər birliyində türk dillərinin frazeologiyasına dair yazılmış ilk dissertasiyanın müəllifi hesab olunur. O, başqa bir əsərində qeyd edir: "Qazax dilinin frazeologiyasını öyrənərkən qarşıda ən əsas tapşırıq kimi xalq dilinin hərtərəfli tədqiq olunması, frazeoloji vahidlərin dilin müxtəlif yaruslarında tutduğu mövqeyinin aydınlaşdırılması durur". S.K. Kenesbayevdən sonra 1975-ci ildə S. Tulekovanın «Qazax dilində alqış və qarğış mənalı frazeologizmlər» adlı namizədlik dissertasiyası frazeologiyaya dair yazılmış ən maraqlı tədqiqat işlərindən biri sayıla bilər. Qırğız dilində frazeologiyanın tədqiqi hər zaman diqqət mərkəzində olmuşdur. Qırğız dilinin frazeoloji vahidlərinin tədqiqinə aid ilk əsər kimi D. Şükürovun «Qırğız dilində frazeoloji birləşmələr» məqaləsini qeyd edə bilərik. Frazeologiyaya aid ilk geniş həcmli həmçinin dəyərli tədqiqat işi C. Osmanovaya məxsusdur. E. Berdimuratov və A. Dyakletov qarluq dilindəki frazeoloji vahidlər haqqında ilk geniş məlumatı vermişlər. S. T. Nauruzbayeva qarluq dilinin frazeologiyasını daha ətraflı tədqiqata cəlb etmişdir. Qırçaq qrupu türk dillərinə daxil olan Altay və noqay dillərinin frazeoloji vahidləri nəzəri cəhətdən daha az tədqiqata cəlb olunmuşdur. S. I. Raxmatullayevin, M. Ruzikulovanın əsərlərində özbək dilindəki frazeoloji vahidlərin leksik-semantik həmçinin qrammatik təhlili öz əksini tapmışdır. Digər türk dillərinin frazeoloji vahidlər də kifayət qədər tədqiq olunmuş və maraqlı elmi əsərlər yazılmışdır. Türk dilinin frazeologiyası, əsasən, Türkiyədə tədqiq olunmuş, lüğətlər tərtib edilmişdir. Z. B. Uraxsinin "Başqırd dilinin frazeologiyası" monoqrafiyası türk dillərinin frazeologiyasına dair yazılmış ən sanballı əsərlərdən biri hesab olunur. Son illərdə frazeologiyaya

dair yazılmış əsərlərdən biri hesab olunan A.Abdullayevanın «*dilinin frazeologiyası*» əsəri diqqət cəlb edir. Bu əsərdə maraqlı cəhətlərindən biri də odur ki, Azərbaycan və qumuq dillərinin frazeoloji vahidləri müqayisəli şəkildə tədqiq edilməsidir. Qeyd edək ki, təəssüf ki, Azərbaycan dilində bu səviyyədə lüğət hazırlanmamışdır. Son illərə qədər frazeologiya aid yaradılmış lüğətlər ikidilli lüğətlərdir. Ancaq 2004-cü ildə N.F.Seyidəliyevin "*Frazeologiya lüğəti*" çap olunmuşdur ki, Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında – atalar sözü və məsəllərdə, dastan və nağıllarda işlənmiş frazeoloji vahidlərdən ibarət bir lüğətdir. Frazeoloji lüğətlərə nümunə olaraq, H.H.Baxşiyevin Azərbaycan dilinin müxtəsər frazeologiya lüğəti» qeyd edə bilərik. Gənc dilçilik sahələrindən biri hesab olunan frazeologiya Azərbaycan dilçiliyi üçün də yeni sahələrdəndir. Azərbaycan həmçinin keçmiş sovet dilçiliyində qəbul olunmuş fikrə əsasən frazeologiya bir elm sahəsi kimi SSRİ dövründə formalaşmış və bu dövrdə güclü inkişafı müşahidə olunur. H.Bayramovun məqalələrində frazeologiyadan bəhs etdikdə Mahmud Qaşğarının lüğətini qeyd etmişdir. Bu lüğətdə əksər türk dillərinin frazeoloji materialı verilmiş, müqayisə və izah olunmuşdur.

Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə olaraq, M.Hüseynzadə 1954-cü ildə nəşr etdirdiyi "*Müasir Azərbaycan dili*" kitabında frazeoloji vahidlər, onların növ və xüsusiyyətləri haqqında məlumat vermişdir. Alimin fikrincə,

"1) *idiomlar hər dilin öz xüsusiyyətlərini əks etdirir;*

2) *idiomların çoxu bir dildən başqa bir dilə eyni ilə tərcümə edilə bilmir;*

3) *idiomları təşkil edən sözlərin hamısı bir mənə ifadə edir".* (2, s. 47). prof. S.Cəfərovun da dilçiliyimizdə frazeoloji birləşmələrin öyrənilməsində böyük xidmətləri olmuşdur. S.Cəfərov 1956-cı ildə yazdığı məqaləsində həmçinin müxtəlif illərdə nəşr olunmuş (1956, 1958, 1982) "*Azərbaycan dilinin leksikası*" kitablarında frazeoloji vahidlər haqqında ətraflı məlumat vermişdir. S.Cəfərov sabit söz birləşmələrinin tərkibinə atalar sözü və zərb-məsəlləri daxil etmişdir. Dilçiliyimizdə frazeoloji vahidlərin öyrənilməsində böyük xidmətləri olmuş alimlərdən biri də H.Bayramovdur. Onun frazeologiyaya aid bir sıra məqalələrini həmçinin "*Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları*" fundamental monoqrafiyasını qeyd etmək olar.

M.İslamovun dilimizin dialektlərində işlənən frazeoloji birləşmələrə aid məqaləsi diqqət çəkir. Bu məqalədə doğru olaraq qeyd edir ki, frazeoloji vahid dedikdə leksik birləşmə nəzərdə tutulur. Ancaq müəllif bu məqaləsində frazeoloji ifadə və idiom terminin sərhədini müəyyənləşdirmir. İdiom və frazeoloji vahidlərin oxşar və fərqli cəhətlərini göstərmir. M.İslamovun məqaləsində maraqlı cəhətlərdən biridə, dialektlərdə işlənən frazeoloji vahidlərin digər türk dillərində xüsusilə də qazax dilindəki ekvivalenti verilir.

Türk dilləri frazeologiyasının nəzəri problemlərinə həsr olunmuş M.M.Mirzəliyevanın monoqrafiyası son zamanlar türkologiyada frazeologiyaya aid olunmuş ən dəyərli nəzəri elmi əsərlərdən biridir. Bu monoqrafiyada ilk dəfə olaraq, oğuz qrupu türk dillərinin frazeologiyası müqayisəli şəkildə tədqiq olunmuş, bir sıra nəzəri məsələlər həll edilmişdir.

Azərbaycan dilçiliyi tarixində Z.Əlizadə "*Azərbaycan atalar sözlərinin həyatı*" monoqrafiyası N.Rəhimzadə "*Azərbaycan dilində idiomatik ifadələr*" adlı namizədlik dissertasiyası frazeologiyadan bəhs edir. Bunlarla yanaşı, Ə.Dəmirçizadənin də frazeologiya ilə bağlı fəaliyyətini qeyd etmək lazımdır. Ə.Dəmirçizadə "*Azərbaycan dilinin üslubiyyəti*" kitabında frazeoloji vahidlər barəsində danışmış həmçinin idiomatik vahidlərə geniş yer vermiş, onların üslubi xüsusiyyətlərindən bəhs etmişdir. (3) Müasir dövr frazeologiyasında Q.Kazımov, S.Mehdiyevanın xüsusi rolu olmuşdur. Həmçinin qeyd edək ki, Q.Kazımovun elmi yaradıcılığında frazeologiya məsələsindən geniş bəhs etmişdir. Q.Kazımov frazeologiyanın qədim tarixə malik olduğu fikrini söyləmişdir. Bu cəhətdən Q.Kazımovun "*Azərbaycan dili frazeologiyasının ən qədim qatı (yazıyaqədərki dövr)*" çox qiymətli əsər hesab oluna bilər. (3) Q.Kazımov 1965-ci ildə qələmə aldığı "*Ə.Haqverdiyevin dramaturgiya dili*" adlı əsərində frazeoloji vahidlərdən bəhs etmiş, alimin bu əsəri Azərbaycan

dili frazeologiyası tarixində mühüm rola malikdir. Q.Kazımov bu əsərin 4-cü fəslində Ə.Haqqverdiyevin dram dilin frazeologiyası həmçinin onun qrammatik xüsusiyyətlərini semantikasını araşdırıb təhlil etmişdir. Q.Kazımov bu əsərində canlı xalq dilinə məxsus ifadələrdən geniş şəkildə bəhs etmişdir. Q.Kazımov “*on birinci əsrin anadilli möhtəşəm abidəsi*” məqaləsində frazeoloji vahidlərdən bəhs etmiş, həmçinin “*Dastani-Əhməd Hərami*” məsnəvisindəki frazeologizimlərdən bəhs etmişdir. (3) Q.Kazımov frazeologiya ilə bağlı elmi əsər və məqalələrində təkrarçılığa yol verməmiş, orijinal fikirlər söyləmişdir.

Nəticə

Frazeoloji birləşmələrin tarixi qədim dövrlərə təsadüf etsə də, müstəqil bir elm kimi XX əsrin əvvəllərində formalaşmışdır. Frazeologiya hər bir xalqın milli adət-ənənəsi, həyat tərzini, məişəti, psixologiyası ilə əlaqəlidir. Frazeologiyanın tədqiqat tarixi S.Ballidən başlasa da, linqvistik cəhətdən öyrənilməsi rus dilçiliyi ilə bağlı olmuşdur. V.V.Vinogradov frazeoloji birləşmələrin bölgüsü prinsipini aparmış və bu bölgü istər rus, istərsə də türk dillərində əsas bölgü kimi qəbul edilmişdir. Türk dillərində frazeologiyanın tədqiqi 30-cu illərdən başlamış, türk dillərinin hər birində frazeoloji vahidlər, onların xüsusiyyətləri, bölgüsü prinsipləri əsasında elmi əsər və məqalələr yazılmışdır. Azərbaycan dilçiliyində də frazeoloji birləşmələrin araşdırılmasına XX əsrin əvvəllərindən başlanılmış, yüzlərlə elmi işlər və məqalələr yazılmışdır. Azərbaycanda H.Bayramov, M.Hüseynzadə, Ə.Dəmirçizadə, S.Cəfərov, Q.Kazımov və s. dilçilər dissertasiya, monoqrafiya və məqalələrində frazeologiya haqqında ətraflı məlumatlar vermişlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Adilov M.I. Qanadlı sözlər. Bakı: Yazıçı, 1988, 438 s.
2. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu "Türk dillərinin frazeologiyası", 2-ci cild, Bakı: Nurlan, 2000, 297 s.
3. Bayramov H.A. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Bakı: Maarif, 1978, 174 s.
4. Bayramov H.A. Mahmud Kaşğarının «Divani-lügətit-türk» əsərində türk dillərinə məxsus frazeoloji vahidlər // Azərbaycan Dövlət Universitetinin əsərləri. Dil və ədəbiyyat seriyası, 1966, №3, s. 3-12.
5. Bayramov H. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları, Bakı: Maarif, 1978, 208 s.
6. Hüseynov M. Frazeoloji birləşmələr poetik mətnin obrazlı dayağı kimi. ADPU-nun "Xəbərlər"i, 2003, №1-2, s. 325-328.
7. Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Bakı: Maarif, 1995, 496 s..
8. Məmmədli İ. Döyüş, qələbə. Bakı: Yazıçı, 1983, 229 s.
9. Hüseynov M. Poetik frazeologiya, Bakı: Elm və təhsil, 2013, 166 s.
10. Hikmət N. Şerlər. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1952, 64 s.
11. Vahabzadə B. Axı, dünya fırlanır. Bakı: Yazıçı, 1987, 208.

Резюме

Тарлан Абдуллаева

Место появления фразеологизмов в языке и этапы развития

Особую роль в обогащении языка играют фразеологические сочетания. Фразеологизмы отражают быт и быт людей, обычаи и традиции, национальную психологию. Из истории языкознания также известно, что фразеология как раздел языкознания сформировалась внезапно. Ее самостоятельность как науки прошла длительный исторический путь развития. Из истории языкознания также известно, что история исследования фразеологии начинается с Ш.Баллы.

Теоретическое и практическое изучение фразеологии связано с русским языкознанием. В.В.Виноградов, Н.М.Шанский, Н.Н.Амосова в русском языкознании, А.Демирчизаде, С.Муртузаев, Х.Б.Байрамов,

С.А.Джафаров, А.В.Кунин, В.П.Жуков и другие проблемы в английском языкознании, в азербайджанском языке, их возникновение и решение. Подробные сведения о теории фразеологии В.В.Виноградов, один из русских языковедов. Изучение фразеологических сочетаний в турецких языках началось в 30-х гг. Фразеологическая фраза казахского языка из тюркских языков привлекалась к исследованию впервые. Фразеологизмы изучались и в других тюркских языках, входящих в группу кыпчакских языков. Фразеология является одной из новых областей азербайджанского языкознания. Азербайджанские лингвисты С.Джафаров, Х.Байрамов, А.Демирчизаде, М.Гусейнзаде дали подробную информацию о фразеологии. Составлены сотни научных трудов и статей по фразеологии, словари и словари. В качестве примера можно привести эти группы. С.Джафаров приводит сведения о фразеологизмах в своих статьях 1956 г. и книгах 1956, 1958, 1982 гг. До недавнего времени словари, относящиеся к фразеологии, были двуязычными словарями. Но в 2004 году издан «Фразеологический словарь» Н.Ф.Сейдалиева, в котором показано, что пословицы и слова в азербайджанской устной народной литературе представляют собой словарь фразеологизмов, используемых в пословицах, былинах и сказках. В качестве примера фразеологических словарей упоминаются требования краткого фразеологического словаря азербайджанского языка Х.Х.Бахшиева.

Ключевые слова: *фразеология, фразеологизмы, кафедра языкознания, Выражение, толковый словарь*

Summary

Tarlan Abdullayeva

Place of Occurrence of Phraseological Units in the Language and Developmental Stages

Phraseological combinations have a special role in language enrichment. Phraseological units reflect people's life and everyday life, customs and traditions, national psychology. It is also known from the history of linguistics that phraseology was formed suddenly as a branch of linguistics. Its independence as a science has gone through a long historical development. It is also known from the history of linguistics that the research history of phraseology begins with Sh.Bally. The theoretical and practical study of phraseology is related to Russian linguistics. V.V.Vinogradov, N.M.Shansky, N.N.Amosova in Russian linguistics, A.Demirchizade, S.Murtuzayev, H.B.Bayramov, S.A.Jafarov, A.V.Kunin, V.P.Zhukov and other problems in English linguistics, in Azerbaijani language, their emergence and solutions. Detailed information about the theory of phraseology V.V. Vinogradov, one of the Russian linguists. The study of phraseological combinations in Turkish languages began in the 30s. The phraseology of the Kazakh language from the Turkic languages was involved in the research for the first time. Phraseological units have also been studied in other Turkic languages included in the Kipchak language group. Phraseology is one of the new fields in Azerbaijani linguistics. Azerbaijani linguists S.Jafarov, H.Bayramov, A.Demirchizade, M.Huseynzade gave detailed information about phraseology. Hundreds of scientific works and articles related to phraseology, dictionaries and dictionaries have been compiled. As an example of these, groups can be shown. S. Jafarov provides information about phraseological units in his 1956 articles and 1956, 1958, 1982 books. Until recent years, dictionaries related to phraseology were bilingual dictionaries. But in 2004 N.F. Seydaliyev's "Phraseological dictionary" has been published, which shows that proverbs and words in Azerbaijani oral folk literature is a dictionary of phraseological units used in proverbs, epics and fairy tales. As an example of phraseological dictionaries, the requirements of H.H.Bakhshiyev's concise phraseological dictionary of the Azerbaijani language are mentioned.

Keywords: *phraseology, phraseological units, department of linguistics, The expression, dictionary*

Redaksiya heyətinin üzvü fil.e.d.,prof. Qasimov İkrəm Ziyad oğlunun rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.